

Διαπαιδαγώγηση μέσα από συμμετοχή σε άντιρατσιστικές κοινωνικές πρακτικές: Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Ρατσισμού του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΦΩΤΙΟΥ*

Στὴν παροῦσα μελέτη θὰ διερευνήσουμε τὸ πῶς μέσω διαδικασιῶν ὁμο-
τικῆς διαπαιδαγώγησης οἱ χριστιανοὶ καὶ κατ' ἐπέκταση οἱ χριστιανικῆς Ἐκ-
κλησίαις –ἀναλαμβάνοντας ἐνεργὸ δράση ἀπέναντι σὲ φαινόμενα ρατσισμού¹
καὶ ρατσιστικῆς βίας– μετουσιώνουν σὲ καθημερινὴ κοινωνικὴ πρακτικὴ τὴν
εὐαγγελικὴ ρήση: «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύ-
θερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»².
Σὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴν ἐκλαμβάνουμε ὡς βασικὴ ἀρχὴ τὴ θέση ὅτι ἡ μάθηση
πραγματοποιεῖται μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σὲ κοινωνικῆς πρακτικῆς³. Πρόκει-
ται οὐσιαστικὰ γιὰ μία νέα παιδαγωγικὴ προσέγγιση ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια

* Ὁ κ. Φώτιος Διαμαντῆς εἶναι Δρ. Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς, Δάσκαλος - Θεολόγος - Οἰκονο-
μολόγος.

1. Κατὰ τὸν Γ. Τσιάκαλο μὲ τὸν ὄρο ρατσισμὸς ἐννοοῦμε «ἓνα πλέγμα ἀντιλήψεων, στά-
σεων, συμπεριφορῶν καὶ/ἢ θεσμοθετημένων μέτρων ποὺ ἐξαναγκάζει ὁρισμένους ἀνθρώ-
πους σὲ ὑποτελῆ διαβίωση, κι αὐτὸ μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀνήκουν σὲ μία διακριτὴ κατηγο-
ρία ἀνθρώπων. Ὡς δικαιολογία γιὰ τὶς διακρίσεις χρησιμοποιεῖται ἡ διαφορετικότητά τῆς
ὁμάδας, στὴν ὁποία προσάπτεται συχνά –ἀλλὰ ὄχι πάντα– μία ὑποτιθέμενη κατωτερότητα
ἢ/καὶ ἐπικινδυνότητα. Τὸ φάσμα τῆς ὑποτελοῦς διαβίωσης εἶναι εὐρὺ. Ἔχει ὅμως πάντοτε
ὡς πυρῆνα τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ δημόσια καὶ κοινωνικὰ ἀγαθὰ ἢ τὴν ἀνισότιμη συμμετοχὴ
σὲ αὐτά» (ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ, Γ. (2000). *Ὁδηγὸς Ἀντιρατσιστικῆς Ἐκπαίδευσης*. Ἀθήνα: Ἑλλη-
νικά Γράμματα, σ. 77).

2. Καινὴ Διαθήκη (2003). *Πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολή*, 3, 28. Ἀθήνα: Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ
Ἐταιρεία.

3. Γιὰ περισσότερα βλ. ΜΑΡΒΑΚΗΣ, Α. (2011). *Ὁργάνωση διαδικασιῶν μάθησης στὸ
Σχολεῖο*. Θεσσαλονίκη: Τμῆμα Ἐκδόσεων ΑΠΘ, Μαρβάκης, Α. (2014). *Στρατηγικὲς καὶ
Πρακτικὲς Μάθησης*. Θεσσαλονίκη: Ἐπίκεντρο, Μαρβάκης, Α., Μεντίνης, Μ. (2011). *Κρι-
τικὴ Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνικὴ Ψυχολογία*. Ἀθήνα: Ἐπίκεντρο.

βρέθηκε στο επίκεντρο τῶν θεωριῶν μάθησης, ἐρχόμενη σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς κυρίαρχες-συμβατικές θεωρίες καὶ μὲ ὅσες εἰκόνες προβάλλουν γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο. Ὡστόσο, οἱ συμμετοχικὲς προσεγγίσεις γιὰ τὴ μάθηση –μὲ δεδομένο ὅτι ξεκινοῦν ἀπὸ πολὺ διαφορετικὲς ἀφετηρίες καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπιδύσουν προβληματισμοὺς καὶ προβλήματα μὲ πολὺ διαφορετικὴ ἐμβέλεια καὶ κοινωνικὴ ἀναφορὰ– δὲν ἀπαρτίζουν ἀκόμη κάποια ἐνιαία σχολὴ ἢ προσέγγιση. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ φάσμα τῶν ἐνδιαφερόντων τους ξεκινάει ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς μεταφορᾶς τῆς σχολικῆς γνώσης σὲ ἄλλους κοινωνικοὺς χώρους ἢ ἀπὸ τὴ χρήση ἐξωσχολικῶν γνώσεων μέσα στὸ σχολεῖο καὶ καταλήγει στὴν ἀντιμετώπιση εὐρύτερων θεωρητικῶν ἢ/καὶ πολιτικῶν ζητημάτων, ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ⁴ μέσω τῆς διαδικασίας τῆς μάθησης.

Στὴ βάση ἐπομένως τῶν προαναφερθέντων, διερευνήσαμε τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ ἂν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνιχνεύσουμε καὶ νὰ ἀναλύσουμε κοινωνικὲς πρακτικὲς ποὺ ἐκπορεύονται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ δράση χριστιανῶν καὶ κατ' ἐπέκταση χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ νὰ τάσσονται ἀπέναντι στὸ φαινόμενο τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τῆς ρατσιστικῆς βίας. Σὲ αὐτὴ μας τὴν ἀναζήτηση σταθήκαμε ἰδιαίτερα στὴν πρωτοβουλία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ) ποὺ ἀπὸ τὸ 1969 ξεκίνησε τὸ Πρόγραμμα Καταπολέμησης τοῦ Ρατσισμοῦ καὶ μέσα ἀπὸ μία σειρά δράσεων ἐνέπλεξε διαχρονικὰ τοὺς πιστοὺς –μέλη τῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ συμμετέχουν σὲ αὐτό– σὲ πρωτοβουλίες πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἀφετηρία γι' αὐτὸ ἀποτέλεσε ἡ Δ' Γενικὴ Συνέλευση (ΓΣ) τοῦ ΠΣΕ ποὺ ἔγινε στὴν Οὐψάλα τῆς Σουηδίας τὸ 1968. Ἐκεῖ εἴχαμε οὐσιαστικὰ μίαν ἀλλαγὴ παραδείγματος τόσο στὴν πορεία τοῦ ΠΣΕ ὅσο καὶ γενικότερα στὴν οἰκουμένη κίνηση, καθὼς βρέθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ προσκήνιο ἐπίμαχα κοινωνικὰ ζητήματα, ὅπως: οἱ φυλετικὲς διακρίσεις, ἡ παγκόσμια οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, κ.ἄ. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν κοινωνικοπολιτικὸ προσανατολισμὸ ποὺ ἔθε-

4. Ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ σχετίζεται μὲ ἄνισες σχέσεις ἐξουσίας καὶ τὴ συνακόλουθη ἄνιση κατανομὴ πλούτου, ποὺ ὀδηγοῦν στὴ φτώχεια καὶ τὴν κοινωνικὴ περιθωριοποίηση. Σὲ αὐτὴν τὴ βάση, θὰ μπορούσε ὡς κοινωνικὸς ἀποκλεισμοὸς νὰ ὀριστεῖ τὸ φαινόμενο κατὰ τὸ ὁποῖο «ὅλες οἱ ομάδες ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ χάριτ τῶν κοινωνικῶ ἀποκλεισμένων παρεμποδίζονται στὴν ἀπορρόφηση δημόσιων καὶ κοινωνικῶν ἀγαθῶν» (ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ, Γ. (2004). Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμός: Ὁρισμοί, Πλαίσιο καὶ Σημασία. Στὸ ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ. (ἐπιμ.), *Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμός: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐμπειρία*. Ἀθήνα: Gutenberg, σσ. 57-58).

5. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (2008). *Ἡ Συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας στὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, σ. 149.

σε στο επίκεντρό του την έννοια της ανάπτυξης και υιοθέτησε ως βασικό στόχο⁵ την αναζήτηση ενός δίκαιου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, με ταυτόχρονη υπέρβαση του δομικού ρατσισμού⁶. Επίσης, στην ίδια πάντα βάση προσανατολισμού υιοθετήθηκε η θέση για επέκταση της οικουμενικής προοπτικής σε όλη την ανθρωπότητα, στοιχείο που αποτυπώθηκε στην έναρξη προγραμμάτων και μελετών με θέματα όπως «η Ένότητα της Εκκλησίας και η Ένότητα της Ανθρωπότητας» και η «Υπέρβαση της Βίας», ενώ στο πλαίσιο του σχεδιασμού για ένα δίκαιο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα δημιουργήθηκαν επιτροπές, όπως για παράδειγμα η «Συμμετοχή των Εκκλησιών στην Ανάπτυξη»⁷.

Σε αυτήν επομένως την προοπτική υλοποίησης των αποφάσεων της ΓΣ της Ουψάλα ξεκίνησαν δύο πολύ σπουδαία προγράμματα: το «Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Ρατσισμού» το 1969 και το «Πρόγραμμα Συμμετοχής των Εκκλησιών στην Ανάπτυξη» το 1971, τα οποία και αποτέλεσαν έκτοτε επίκεντρο στην προβληματική τόσο των χριστιανικών Εκκλησιών της Ευρώπης και της Αμερικής, όσο και αυτών της Αφρικής και γενικότερα του τρίτου Κόσμου. Ειδικότερα, η έναρξη εκείνη την εποχή του Προγράμματος Καταπολέμησης του Ρατσισμού καθίστατο αναγκαία εξαιτίας τόσο της εμφάνισης της πραγματικότητας του δομικού ρατσισμού όσο και στο γεγονός ότι οι παραδοσιακές φιλελεύθερες ελπίδες για διαφυλετική ισότητα και συμφιλίωση σε μία ένοποιημένη κοινωνία είχαν καταρρεύσει. Το παράδειγμα της Νότιας Αφρικής – με το καθεστώς του άπαρτχάιντ – αποτελούσε ένα πρόβλημα που αποδείκνυε ότι δεν θα μπορούσε να λυθεί μέσα στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, καθώς μαίνονταν ένας σκληρός αγώνας των καταπιεσμένων ενάντια στις άδικες εξουσιαστικές δομές, με στόχο την αναδιανομή της εξουσίας⁸. Πολύ εύστοχα επομένως ο π. Τσέτσης θεώρησε πως το ΠΣΕ με τις αποφάσεις που πήρε στη ΓΣ της Ουψάλα, αλλά και τις πρωτοβουλίες που ανέπτυξε στη συνέχεια αυτής, έφερε στο επίκεντρο της ζωής των Εκκλησιών τον Σταυρό, καθώς «το φυλετικό πρό-

6. Δομικός ή θεσμικός ή συστημικός ρατσισμός είναι η «συλλογική άποψη μιας οργάνωσης να παρέχει μία άρμόδια και επαγγελματική υπηρεσία στους ανθρώπους λόγω του χρώματός τους, πολιτισμού ή εθνικής προέλευσης» (Θεσμικός ρατσισμός. Διαθέσιμος στο http://wikipedia.qwika.com/en2el/Institutional_racism).

7. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, ό.π.

8. RAISER, K. (1995). *Το Μέλλον του Οικουμενισμού: Άλλαξη Παραδείγματος στην Οικουμενική Κίνηση*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 123.

βλημα, ἢ τὸ πρόβλημα τοῦ ὑποσιτισμοῦ, ἢ τὸ πρόβλημα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων [...] αὐτὰ τὰ ἐπιμέρους προβλήματα ἀποτελοῦν μεγάλους ἢ μικροὺς σταυροὺς ἐθνῶν, φυλῶν, Ἐκκλησιῶν, σταυροὺς ποὺ στήνονται μὲν σήμερα σὲ ἓνα ὁποιοδήποτε τοπικὸ Γολγοθᾶ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε προμηνύουν τὴν Ἀνάστασι»⁹.

Στὴν ΓΣ στὴν Οὐψάλα εἶχαμε τὴ δήλωση ὅτι «ὁ ρατσισμὸς συνδέεται μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκμετάλλευση», ἐνῶ στὴ συνέχεια γιὰ νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ἀκόμη περισσότερο τὸ τί τελικὰ ἐννοεῖται μὲ αὐτὸν τὸν ὄρο, δόθηκαν μία σειρὰ ἀπὸ χαρακτηριστικά του, ὅπως ἡ «ἐθνοκεντρικὴ ὑπερηφάνεια στὴ φυλετικὴ ὁμάδα κάποιου καὶ ἡ προτίμηση γιὰ τὰ διακριτὰ χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς ὁμάδας, ἢ πίστη ὅτι αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά εἶναι πρῶτα βιολογικὰ στὴ φύση [...] σκληρὰ ἀρνητικὰ αἰσθήματα ἀπέναντι σὲ ἄλλες ὁμάδες ποὺ δὲν μοιράζονται αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά, συνοδευόμενα μὲ διάκριση ἐναντίον τους καὶ ἀποκλεισμό τους ἀπὸ τὴν πλήρη συμμετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς κοινότητος»¹⁰. Ὅσο γιὰ τὴν ἐπίσημη δήλωση τοῦ Π.Σ.Ε. σ' αὐτὴ τὴ Συνέλευση, ἔδινε μεγάλη ἔμφαση στὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη γιὰ ἀνάληψη ἐκ μέρους τῶν Ἐκκλησιῶν ἄμεσης ἐκστρατείας ἐναντία στὸν ρατσισμό, καλώντας τοὺς χριστιανούς «νὰ ὑπερνικήσουν τὸν ρατσισμό ὅπου αὐτὸς ἐμφανίζεται», ἐνῶ ταυτόχρονα ἐξουσιοδοτοῦσε τὸ ἀρμόδιο προσωπικὸ «νὰ δώσει ἰδιαίτερη προσοχὴ στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους θὰ μποροῦσε νὰ ὀργανωθεῖ ἓνα πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ρατσισμοῦ»¹¹.

Ἡ ὑλοποίηση τοῦ Προγράμματος γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ φαινομένου τοῦ ρατσισμοῦ ξεκίνησε μὲ ἀπόφαση ποὺ ἀρθῆκε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1969 στὸ Canterbury ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΠΣΕ. Στὴν ἀρχὴ ἀποφασίστηκε νὰ δοθεῖ προτεραιότητα καὶ ἔμφαση: α) στὸν «λευκὸ ρατσισμό», ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο καὶ ὁ πιὸ ἐπικίνδυνος στὶς ρατσιστικὲς συγκρούσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· β) στὸν «θεσμικὸ ρατσισμό», ὅπως αὐτὸς ἀπεικονιζόταν στὶς κοινωνικὲς, τὶς

9. ΤΣΕΤΣΗΣ, Γ. (1987). *Οἰκουμενικὰ Ἀνάλεκτα: Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν*. Κατερίνη: Τέρτιος, σ. 37.

10. PITYANA, N., SCHULLER, M. (2002). Racism. Στὸ *Dictionary of Ecumenical Movement*. 953-955. Geneva: WCC Publications, σ. 953, Πρβλ. *Ecumenical Chronicle* (1969). An Ecumenical Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxi, 348-353. Geneva: WCC Publications, σ. 348.

11. *Ecumenical Chronicle*. (1969). An Ecumenical Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxi, 348-353. Geneva: WCC Publications, σσ. 348-349.

οικονομικές και τις πολιτικές δομές των ἐξουσιαστικῶν μηχανισμῶν, γ) στήν ἀναδιανομή τῆς κοινωνικῆς, τῆς οἰκονομικῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πολιτισμικῆς δύνναμης ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς στοὺς ἀδυνάτους, δ) στήν υἱοθέτηση καὶ τὴ χρήση πολλαπλῶν στρατηγικῶν καὶ ε) στήν ἀνάγκη νὰ ἀναλυθεῖ καὶ νὰ διορθωθεῖ ἡ ὅποια ὠφέλεια τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὸν «λευκὸ ρατσισμό», κάτι ποὺ ἀποτελοῦσε ἀπόλυτη προτεραιότητα γιὰ ὅσες Ἐκκλησίες θὰ ἤθελαν νὰ συνεισφέρουν στήν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος¹². Σὲ αὐτὴν ἐπομένως τὴ διάσταση, τὸ Πρόγραμμα τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὀργανωτικὰ καὶ τὴν ἐξεύρεση πόρων, ξεκίνησε καὶ μία σειρά ἄμεσων παρεμβάσεων στήν προοπτικὴ ὑλοποίησης τῶν στόχων του. Στὸν ἀπολογισμό τῆς πρώτης τριετίας τοῦ προγράμματος, ὅπως αὐτὸς καταγράφεται στὸ ἐπίσημο περιοδικὸ τοῦ Π.Σ.Ε., βλέπουμε μία πολυδιάστατη ἐνίσχυση καὶ στήριξη ποικίλων ὁμάδων καὶ τῶν ὀργανώσεων τους ποὺ δέχονταν ρατσιστικὴ καταπίεση, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ στήριξη ὀργανισμῶν ποὺ ὑποστήριζαν θύματα ρατσιστικῆς ἀδικίας ἀνὰ τὸν κόσμον, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν ἀγῶνα γιὰ ἐλευθερία καὶ ἐνάντια στὸ καθεστῶς τοῦ ἀπαρτχάιντ στὴ Νότιο Ἀφρική¹³.

Ἐν ὀλίγοις, στὴ ΓΣ τῆς Οὐψάλα, μὲ τὸν τονισμό καὶ τὴν κατανόηση τῆς ἔννοιας τοῦ οἰκουμενικοῦ ὡς δυναμικῆς σχέσης, ὡς στοιχείου/μέλους τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ –ἐνὸς οἴκου ποὺ περιλαμβάνει ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα– σηματοδοτήθηκε ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐξόδου τῶν χριστιανῶν στήν κοινωνία, ἡ ἀναγκαιότητα στράτευσής τους ἀπέναντι στὰ κοινωνικὰ προβλήματα. Δὲν θὰ μπορούσαν πλέον νὰ παραμένουν κλεισμένοι στοὺς τοίχους τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συνεργάζονται στενὰ γιὰ τὴν ἐπίλυσή τους καὶ ἐνάντια στοὺς μηχανισμοὺς ποὺ τὰ δημιουργοῦν καὶ τὰ ἀναπαράγουν. Αὐτό, ὅμως, σὲ καμία περίπτωση δὲν σήμαινε ὅτι οἱ συνεργασίες θὰ ἐξαντλοῦνταν μόνο μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ εἰδικὰ αὐτῶν ποὺ συμμετεῖχαν στὸ ΠΣΕ. Ἦταν πλέον κοινὴ πεποίθηση ὅτι σὲ κάθε περίπτωση, ὅπως καὶ σὲ αὐτὴν τοῦ Προγράμματος Καταπολέμησης τοῦ Ρατσισμοῦ, οἱ συνεργασίες δὲν θὰ εἶχαν νὰ κάνουν μόνο μὲ τὶς Ἐκκλησίες καὶ τὶς δράσεις τους, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπιβαλλόταν συμμαχίες μὲ ἀρκετὲς ἐξωθρησκευτικὲς συσσωματώσεις ποὺ ἀγωνίζονταν ἐνάντια στήν κοινωνικὴ ἀδικία καὶ τοὺς καταπιεστικὸς μηχανισμοὺς ἐξουσίας σὲ πολλὰ μέρη

12. Βλ. Ecumenical Chronicle (1971). Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxiii, 173-176. Geneva: WCC Publications, σ. 173.

13. Βλ. Ecumenical Chronicle. (1973). Programme to Combat Racism: 1970-1973. *The Ecumenical Review*, vol. xv, 173-176. Geneva: WCC Publications.

τοῦ κόσμου¹⁴. Τέλος καὶ σὲ σχέσηη πάντα μὲ τὸ Πρόγραμμα Καταπολέμησης τοῦ Ρατσισμοῦ, θὰ ἦταν παράλειψη ἐὰν δὲν γινόταν ἀναφορὰ στὴν ἐμβληματικὴ μορφή τοῦ Μάρτιν Λουθερ Κίνγκ, ὁ ὁποῖος εἶχε κληθεῖ στὴν Οὐψάλα ὡς ἱεροκήρυκας γιὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνέλευσης¹⁵. Ἡ δολοφονία του ὁμως δύο μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν ἀπλῶς ὑπογράμμισε ἀκόμη περισσότερο τὴ σοβαρότητα καὶ τὴν ἀναγκαιότητα δράσης ἀπέναντι στο φαινόμενο τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τῆς ρατσιστικῆς βίας. Ἡ φίμωση τῆς προφητικῆς φωνῆς του συγκλόνησε τὸν κόσμο. Ἐπιπροσθέτως, προκάλεσε ἀκόμη περισσότερο τοὺς συνέδρους τῆς ΓΣ στὸ νὰ ἀντιληφθοῦν τὴ σοβαρότητα καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ ὑποκρύπτονται στὴν ἐκδίπλωση τῶν ρατσιστικῶν πρακτικῶν, ὅπως καὶ τὴ μεγάλη ἀναγκαιότητα ἄμεσης δράσης.

Ἡ ἔναρξη τοῦ Προγράμματος Καταπολέμησης τοῦ Ρατσισμοῦ καὶ οἱ ζυμώσεις ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὸ πλαίσιο αὐτοῦ χωρὶς καμία ἀμφιβολία ὀδήγησαν πολλὰς Ἐκκλησίες στὸ νὰ ἀναλάβουν δράσεις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, τόσο σὲ ἐθνικὸ ὅσο καὶ σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Ὅρισμένες μάλιστα ἀπὸ αὐτὲς εἶχαν ἤδη μία παράδοση συμμετοχῆς σὲ τέτοιους ἀγῶνες, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὶς ΗΠΑ καὶ τὸν Καναδᾶ. Γιὰ τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες, ἰδιαίτερα στὴν Εὐρώπη, τὴν Αὐστραλία, τὴν Ἀσία, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὴν ἴδια τὴ Νότιο Ἀφρική, αὐτὸ ἦταν ἓνα νέο δεδομένο καὶ συχνὰ θεωροῦνταν πὼς ἦταν ἐνάντια στὴν ἀποστολή τους στὴν κοινωνία. Ὑπῆρχε ἡ αἴσθησις ὅτι οἱ Ἐκκλησίες αὐτὲς καθαυτὲς θὰ ἔπρεπε νὰ παραμένουν ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀντιπαράθεσης καὶ ἐπίσης τονίζοταν ἡ ἀνάγκη τῆς μὴ σύνταξής τους στὸ πλευρὸ κάποιου, τόσο στὶς ἐθνικὲς ὅσο καὶ τὶς παγκόσμιες συγκρούσεις¹⁶. Μάλιστα, στὴν καλύτερη περίπτωσι, ὁρισμένες θεολογικὲς παραδόσεις ἐπέτρεπαν στὶς Ἐκκλησίες νὰ ὑποστηρίζουν μόνον διαλόγους ἀνάμεσα στὰ συγκρουόμενα μέρη. Ἐπιπροσθέτως, ἡ στάσις τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπέναντι στὴ βία συνδεόταν συχνὰ μὲ τὴν ἀντίληψη ποὺ αὐτὲς εἶχαν γιὰ τὴ νομιμότητα τῆς βίας τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων καὶ σὲ αὐτὴ τὴ βάση αὐτὲς ἔπρεπε νὰ καταδικάζουν κάθε μορφή βίας ποὺ ἀντετίθετο πρὸς τὸ κράτος, ἀκόμη καὶ ἐὰν αὐτὸ τὸ ἴδιο γινόταν καταπιεστικὸ καὶ λειτουργοῦσε μὲ τρόπο αὐταρχικὸ καὶ βίαιο. Σὲ αὐτὴν ἐπομένως τὴ διάστασι, τὸ ΠΣΕ ἐνθάρρυνε τὶς Ἐκκλησίες μέλη του νὰ

14. Βλ. SJOLLEMA, B. (2004). Combating Racism: A Chapter in Ecumenical History. *The Ecumenical Review*, vol. 56, n. 4, 470-479. Geneva: WCC Publications, σ. 474.

15. Ὁ.π., σ. 472.

16. Ὁ.π., 478.

ἀναθεωρήσουν τις θέσεις τους και νὰ σταθοῦν στὸ πλευρὸ τῶν καταπιεσμένων και τῶν ἀδυνάτων. Παρ' ὅλες ὅμως τις πρωτοβουλίες πὸν ἐνίστε μετουσιώνονταν σὲ ἀντιπροσωπεύσεις στὶς ποικίλες ἐπιτροπές και στὶς ἀποστολές τοῦ ΠΣΕ στὸ πλαίσιο τῶν δράσεων γιὰ τὴν κατανόηση και τὴν ὑποστήριξη τοῦ Προγράμματος γιὰ τὴν Καταπολέμηση τοῦ Ρατσισμού, οἱ Ἐκκλησίες εἶχαν μεγάλες δυσκολίες στὸ νὰ μεταφέρουν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα στὴ βάση τους. Ἐπιγραμματικά, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι στὶς περισσότερες Ἐκκλησίες δὲν ἔγινε πραγματική μεταστροφή σὲ σχέση μὲ τὴ δράση τους ἀπέναντι στὶς ρατσιστικὲς πρακτικὲς, κάτι πὸν θὰ ἀποδεικνυόταν ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς συνεχοῦς στήριξης και τῆς παρουσίας τους στὸ πλευρὸ τῶν θυμάτων. Ταυτόχρονα, τὸ ἴδιο τὸ ΠΣΕ κατηγορήθηκε ὅτι παρεξέκλινε ἀπὸ τοὺς ἀρχικοὺς του στόχους, καθὼς θεωρήθηκε ὑπερβολικὴ ἢ ἐνασχόλησή του μὲ τὰ κοινωνικά και τὰ πολιτικοοικονομικά ζητήματα. Ἐξαιτίας μάλιστα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δημιουργήθηκε ἓνα χάσμα ἀνάμεσα στὸ ΠΣΕ και τὶς ἱεραρχίες τῶν μελῶν Ἐκκλησιῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκληθεῖ κρίση στοὺς κόλπους του. Ὡστόσο, εἶναι δεδομένο ὅτι τὴν ἴδια στιγμή τὸ ΠΣΕ μέσα ἀπὸ διαφορετικὲς διαδρομὲς ἐνίσχυσε τις σχέσεις του μὲ τοπικὲς κοινότητες, ὅπως και μὲ μὴ θρησκευτικὲς ὁμάδες και πρωτοβουλίες –ιδιαιτέρως σὲ χώρες τῆς Δύσης– και πλέον τέτοια δίκτυα ἔχουν ἐνισχυθεῖ και διαδραματίζουν σπουδαῖο ρόλο στὴν καταπολέμηση ἐπαχθῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ὅπως αὐτὸ τοῦ ρατσισμού¹⁷.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν πορεία ὑλοποίησης τοῦ Προγράμματος οἱ ἐκάστοτε ἀλλαγές τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου πάντοτε ἔφεραν στὸ προσκήνιο νέα δεδομένα, τὰ ὁποῖα καθὼς ἐνσωματώνονταν δημιουργοῦσαν ὑπόβαθρα γιὰ νέες κατανόησεις και δράσεις. Γιὰ παράδειγμα, στὴ ΓΣ τοῦ ΠΣΕ στὸ Βανκούβερ τὸ 1983 –δεκατέσσερα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ Προγράμματος γιὰ τὴν Καταπολέμηση τοῦ Ρατσισμού– ὁ προϋπάρχων προβληματισμὸς τέθηκε σὲ μία νέα βάση, ἢ ὁποῖα και ὁδήγησε στὴν παράλληλη ἔναρξη ἐνὸς ἀκόμη προγράμματος μὲ κοινωνικὲς στοχεύσεις: τὸ «Εἰρήνη, Δικαιοσύνη και Ἀκεραιότητα τῆς Δημιουργίας»¹⁸. Μάλιστα, στὸ συγκεκριμένο πρόγραμμα προέκυψε διαφωνία και ὑπῆρξαν συζητήσεις γιὰ τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ προταχθεῖ: ἢ εἰρήνη ἢ ἢ δικαιοσύνη; Σὲ αὐτὴ τὴ διάσταση, ὁ σπουδαῖος Νοτιοαφρικανὸς θεολόγος Alan Boesak ἀντιπαρέθεσε τὸ παλαιοδιαθηκικὸ ὅτι ἢ εἰρήνη εἶναι καρπὸς τῆς δικαιο-

17. Ὁ.π.

18. Βλ. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (2009). *Μετα-λειτουργία*. Θεσσαλονίκη: Πουναραῖ.

οσύνης και ταυτόχρονα επισήμανε ότι μπορεί να παραμένουν για πολύ ακόμη άλλα τα προβλήματα της δικαιοσύνης, του φυλετισμού, της πείνας και της φτώχειας και ότι αυτά τα προβλήματα μπορεί να θέτουν τις Έκκλησίες σε όδυνηρά διλήμματα, αλλά ένα είναι σίγουρο: δεν επιτρέπεται κάποιος να χρησιμοποιεί το Ευαγγέλιο για να αποφύγει τις απαιτήσεις του Ευαγγελίου. Ο ίδιος μάλιστα στη συνέχεια υπογράμμισε ότι κατά παρόμοιο τρόπο δεν θα πρέπει κάποιος να χρησιμοποιεί το θέμα της ειρήνης για να αποφύγει τα προβλήματα της άδικιας, της φτώχειας, της πείνας και του φυλετισμού, διότι στην αντίθετη περίπτωση ή μέριμνα που έστιάζει αποκλειστικά και μόνο στην ειρήνη δημιουργεί μία ιδεολογία της καταπίεσης, ή όποια μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όρισμένες περιπτώσεις για να δικαιολογηθεί ή άδικία¹⁹. Ωστόσο είναι πολύ σημαντικό να επισημανθεί ότι η έναρξη ενός νέου προγράμματος, όπως του προαναφερθέντος, σε καμία περίπτωση δεν σήμαινε παραγκωνισμό ή υποβάθμιση του Προγράμματος για την Καταπολέμηση του Ρατσισμού. Αντίθετα μελέτες και δράσεις προγραμμάτων όπως το «Ειρήνη, Δικαιοσύνη και Άκεραιότητα της Δημιουργίας» ή και άλλα παρόμοια χαρακτηριστικά, όπως το παλαιότερο «Δίκαιη, Συμμετέχουσα και Βιώσιμη Κοινωνία» ή το πιο πρόσφατο «Θεολογία της Ζωής», αποτελούν μία ολόκληρη στην προσπάθεια και τον αγώνα του Π.Σ.Ε. για μία δίκαιη και ειρηνική κοινωνία.

Έπανερχόμενοι όμως στο Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Ρατσισμού, είδαμε ότι κεντρική θέση σε αυτό κατείχε ο αγώνας ενάντια στο καθεστώς του άπαρτχάιντ στη Ν. Αφρική. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο π. Γ. Τσέτσης²⁰, στον αγώνα ενάντια στο καθεστώς του άπαρτχάιντ ή παρουσία του νομπελίστα Έπισκόπου Desmond Tutu, του πάστορα Alan Boesak και άλλων χριστιανών ηγετών έδειξε για μία ακόμα φορά την δυναμική που μπορεί να έχει, αλλά και τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Έκκλησία στη χειραφέτηση των λαών στην προσπάθειά τους για έλευθερία, δικαιοσύνη και ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Μπορεί να ξενίζει ή εικόνα του επισκόπου Desmond Tutu να κηρύττει με σηκωμένη την πυγμή και να καλεί τον λαό του σε αντίσταση, αλλά μήπως και αυτές δεν είναι γνωστές εικόνες και από τη δική μας νεοελληνική ιστορία; Μάλιστα,

19. Βλ. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (1996). *Λειτουργία μετά τη Λειτουργία: Η συμβολή της Όρθόδοξης Έκκλησίας και Θεολογίας στην Κοινή Χριστιανική μαρτυρία για Δικαιοσύνη, Ειρήνη και Άκεραιότητα της δημιουργίας*. Θεσσαλονίκη: Διατριβή επί Διδακτορία υποβληθείσα στο τμήμα Θεολογίας της Α.Π.Θ, σ. 43.

20. ΤΣΕΤΣΗΣ, ό.π., σσ. 157-158.

τά αίματηρά γεγονότα στη Ν. Άφρική, για την εποχή που μᾶς καταθέτει τη μαρτυρία του ὁ π. Γ. Τσέτσης, κινητοποιήσαν τὸν Δυτικὸ κόσμον μὲ τὴν ἐπιβολὴ οἰκονομικῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς πιέσεις ποὺ ἀσκούσαν Νοτιοαφρικανοὶ βιομηχανοὶ ζητώντας συνταγματικὲς ἀλλαγές γιὰ τὴν κατάπαυση τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, ποὺ ἦρθαν τελικὰ γιὰ νὰ δικαιώσουν τὸ Π.Σ.Ε. ποὺ γιὰ χρόνια προσπαθοῦσε, μέσα ἀπὸ ἀφορισμοὺς καὶ παρεξηγήσεις, νὰ πείσει ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ συνεχιστεῖ αὐτὸ τὸ καθεστῶς καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ φυλετικὴ πολιτικὴ του στηριζόταν σὲ παρερμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅπως τὶς εἶχε κηρύξει τὸν 19^ο αἰῶνα ἡ Μεταρρυθμισμένη Ὁλλανδικὴ Ἐκκλησίαι τῆς Ν. Ἀφρικῆς²¹.

Μετὰ ὅμως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ θεσμοθετημένου ἀπαρχαίντ καὶ τὴν ἐκλογὴ δημοκρατικῆς κυβέρνησης στὴ Ν. Ἀφρική –τομέα στὸν ὁποῖο τὸ ΠΣΕ εἶχε δώσει ἰδιαίτερη προτεραιότητα κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἐκεῖ ἀγῶνα– δημιουργήθηκαν νέα δεδομένα, καθὼς εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ πλέον πόροι καὶ δυνάμεις οἱ ὁποῖες θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ ἀντιρατσιστικὴ ἐργασία σὲ ἄλλες περιοχές, στὶς ὁποῖες ἕως τότε εἶχε δοθεῖ λιγότερη προσοχή²². Γιὰ παράδειγμα, τὸ 1992 σὲ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ ECHOES γιὰ τὸν ρατσισμό καὶ μὲ νωπὰ ἀκόμη τὰ γεγονότα ἀπὸ τὶς φυλετικὲς ταραχές στὸ Λὸς Ἄντζελες²³, διαβάζουμε στὸ editorial του γιὰ μίαι σειρά ἀπὸ ρατσιστικὲς ἐπιθέσεις ποὺ εἶχαν γίνεϊ ἐκεῖνη τὴν περίοδο ἀπὸ νεοναζὶ ἐνάντια σὲ ξένους στὴ Γερμανία, γιὰ ἀντίστοιχες ἐπιθέσεις σὲ Dalits στὴν Ἰνδία καὶ γιὰ παρόμοια γεγονότα σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς χῶρες τοῦ πρῶν ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνῶ τονιζόταν τὸ γεγονός ὅτι μπορεῖ μὲν ἡ παγκόσμια οἰκονομικὴ κρίση νὰ βρίσκεται στὶς ρίζες τῆς νέας ἔκφρασης τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τῆς ξενοφοβίας, ἀλλὰ ὁ ρατσισμὸς πάει πέρα ἀπὸ αὐτό, καθὼς οἰκοδομεῖται σὲ μίαι ἰδεολογία ἡ ὁποία ἔχει νομιμοποιηθεῖ στὴ βάση τῆς ὑπεροχῆς τῆς μίας φυλῆς πάνω στὴν ἄλλη· μίας ἰδεολογίας ποὺ ἔχει ὑφανθεῖ μέσα στα ἱστορικὰ συστήματα τῆς κυριαρχίας, τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς ἀποικιοκρατίας μεγάλων πληθυσμιακῶν ὁμάδων, περιθωριοποιώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὶς γνώσεις τους καὶ τοὺς πολιτισμοὺς τους²⁴.

21. Ὁ.π., σ. 158.

22. PITIANA-SCHULLER, Ὁ.π., σ. 953.

23. Οἱ φυλετικὲς ταραχές ποὺ ξέσπασαν στὸ Λὸς Ἄντζελες τὸ 1992 προκάλεσαν ἀλυσιδωτὲς ἀντιδράσεις ἀπέναντι στὴ ρατσιστικὴ βία καὶ ἀποτελοῦν μίαι ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες κοινωνικὲς ἐξεγέρσεις στὴν ἱστορία τῶν ΗΠΑ μὲ 53 νεκροὺς καὶ πάνω ἀπὸ 2.000 τραυματίες (http://en.wikipedia.org/wiki/1992_Los_Angeles_riots).

24. Βλ. GNANADASON, A. (1992). Editorial: When will we ever Learn. *Echoes: justice, peace and creation news*, n. 2, p. 3. Geneva: WWC.

Τὸ ἀπαρτχάνιτ μπορεῖ νὰ τελείωσε. Ὁ ρατσισμὸς ὁμως ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει γιὰ τὶς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες –τόσο ὡς βάση ἑνὸς προβλήματος ὅσο καὶ ὡς κίνδυνος μίας ἀπειλῆς– ζήτημα αἰχμῆς καὶ ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴν ἴδια ἔνταση καὶ σοβαρότητα, ὅπως καὶ τὸ 1969²⁵. Ἀπόδειξη αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἀποτελεῖ ἡ συνεχὴς ἐνασχόληση ἐκ μέρους τοῦ ΠΣΕ μὲ πρωτοβουλίες καὶ δράσεις πού σχετίζονται μὲ αὐτὸ τὸ φαινόμενο. Σὲ αὐτὴν τὴ διάσταση, τὸ ζήτημα τῆς ἀλληλεγγύης μὲ τὰ θύματα τῆς ρατσιστικῆς βίας παραμένει ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα πού κατέχουν κεντρικὸ ρόλο στὶς δράσεις τοῦ Ὁργανισμοῦ. Γιὰ παράδειγμα, στὴν 8^η Γ.Σ. τοῦ Π.Σ.Ε. στὴ Χαράρε τὸ 1998, ὅπου καὶ γιορτάστηκε ἡ 30^η ἐπέτειος τοῦ Προγράμματος, τιμητικὴ θέση κατέιχε ὁ ἐμβληματικὸς πολιτικὸς ἡγέτης τῶν Νοτιοαφρικανῶν Νέλσον Μαντέλα, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξέφρασε ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Συνέλευσης τὶς θερμὲς τοῦ εὐχαριστίες γιὰ τὴν ὑποστήριξη πού προσέφερε στὴ χώρα τοῦ ΠΣΕ, στὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὸ ἀπαρτχάνιτ. Ὅσο γιὰ τὴν 40^η ἐπέτειο ἐορτασμοῦ τοῦ Προγράμματος τὸ 2009, δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὡς χώρα τῆς συνδιάσκεψης –ἔγινε ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐκκλησίες κατὰ τοῦ ρατσισμοῦ»– ἐπιλέχθηκε νὰ εἶναι ἡ Ὀλλανδία, μία χώρα τῆς ὁποίας πολλοὶ ἄνθρωποι εἶχαν στενοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς μὲ τὴ Νότιο Ἀφρική, ἐνῶ πολλὲς ἀπὸ τὶς Ἐκκλησίες τῆς ὑποστήριξαν μὲ σθένος τὶς προσπάθειες τοῦ ΠΣΕ ἐνάντια στὸ ἀπαρτχάνιτ, καθὼς ἀναγνώριζαν ὅτι ἡ ἔκκληση γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐναντίωσή τους στὶς ρατσιστικὲς πρακτικὲς ἀντικατόπτριζαν τὸν εὐαγγελικὸ λόγον²⁶. Πέρα ὁμως ἀπὸ τὴ σχέση τῆς μὲ τὴ Νότιο Ἀφρική καὶ τοὺς ἀγῶνες ἐνάντια στὸ ἀπαρτχάνιτ, αὐτὸ πού τονίστηκε ἐκεῖ ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκόμη καὶ γιὰ μίαν φιλελεύθερη καὶ ἀνεκτικὴν χώρα, ὅπως εἶναι σήμερα ἡ Ὀλλανδία, ὁ ρατσισμὸς ἐνυπάρχει σὲ πολλαπλὲς ἐκφάνσεις στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν τῆς, στοιχεῖο πού ἀντανανκλᾶται στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξαν 4.237 ἐπίσημες καταγγελίες τὸ 2007 ἀπὸ ἀνθρώπους πού ὑπέφεραν στὴ χώρα ἀπὸ τὶς ρατσιστικὲς συμπεριφορὲς καὶ τὶς πρακτικὲς τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ²⁷. Συνεπῶς, μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τί μπορεῖ νὰ συμβαίνει σὲ ὅλες ἐκεῖνες τὶς χώρες ὅπου ὑπάρχουν λιγότερο δημοκρατικὰ περιβάλλοντα καὶ ὅπου οἱ κοινωνικὲς ἀνισότητες, οἱ ρατσιστικὲς πρακτικὲς καὶ οἱ διάφορες ἐκφάνσεις τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐνίοτε γίνονται ἀποδεκτὲς ὡς κάτι τὸ φυσικόν.

25. Βλ. SJOLLEMA, ὁ.π. 479.

26. Βλ. VAN IJKEN, H. (2009). Churches reaffirm 40-year struggle against racism. Διαθέσιμο στὸ: <http://www.oikoumene.org/en/press-centre/news/churches-reaffirm-40-year-struggle-against-racism>.

27. Ὁ.π.

Στή βάση έπομένως τών προαναφερθέντων, αντιλαμβανόμαστε πόσο σημαντικό είναι οί χριστιανοί –σέ κάθε περίπτωση– και κατ' έπέκταση οί χριστιανικές Έκκλησίες νά έμπλέκονται σέ δράσεις όπως αυτές πού έκπορεύτηκαν και έξακολουθοϋν νά έκπορεύονται από τό Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Ρατσισμού του ΠΣΕ. Πρόκειται στή οϋσία γιά δράσεις πού –ταυτόχρονα και διαλεκτικά– καλλιεργοϋν διαδικασίες όσμοτικής διαπαιδαγώγησης τών πιστών άπέναντι σέ φαινόμενα ρατσισμού και ρατσιστικής βίας. Έχουμε δηλαδή μία μαθησιακή διαδικασία πού πραγματοποιείται μέσα από τή συμμετοχή σέ κοινωνικές πρακτικές πού αναπτύσσονται στόν χώρο τών χριστιανικών Έκκλησιών και μετατρέπουν σέ πράξη ζωής τή βιβλική θέση γιά τό «κατ' εικόνα Θεοϋ» του ανθρώπου, στοιχείο πού μέ τή σειρά του όδηγεί στήν πεποίθηση τής κοινής καταγωγής του ανθρώπινου γένους. Οί Όρθόδοξες Έκκλησίες τό έχουν έμπεδώσει, γεγονός πού αποτυπώνεται μέ έμφατικό τρόπο στο πολύ σπουδαίο κείμενο-διακήρυξη τής Γ΄ Πανορθόδοξου Προσυνοδικής Διάσκεψης²⁸ υπό τόν τίτλο: «Ή συμβολή τής Όρθόδοξης Έκκλησίας στήν επικράτηση τής ειρήνης, τής δικαιοσύνης, τής έλευθερίας, τής αδελφосύνης και τής αγάπης μεταξύ τών λαών, και στήν άρση τών φυλετικών και λοιπών διακρίσεων»²⁹. Στο κείμενο αυτό μεταξύ άλλων έπισημαίνεται ότι: α) ή Όρθόδοξη Έκκλησία δέν δέχεται τίς φυλετικές διακρίσεις, όποιασδήποτε μορφής, έφ' όσον αυτές προϋποθέτουν άξιολογική διαφορά μεταξύ τών ανθρώπινων φυλών και συνεπάγονται διαβάθμιση δικαιωμάτων· β) ή μειονότητα, είτε είναι θρησκευτική είτε γλωσσική είτε έθνική, πρέπει νά είναι σεβαστή ως πρός τήν ιδιομορφία της· γ) κάθε κοινότητα πρέπει νά εξέλισσεται και νά αναπτύσσεται σύμφωνα μέ τά ιδιαίτερα γνωρίσματά της· δ) ή ένότητα ένός έθνους, μίας χώρας ή ένός κράτους θά έπρεπε νά κατανοείται ως τό δικαίωμα διαφορετικότητας τών ανθρώπινων κοινοτήτων και ε) ή Όρθοδοξία όμολογεί ότι κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως χρώματος, θρησκείας, φυλής, εθνικότητας, γλώσσας, είναι φορέας τής εικόνας του Θεοϋ, αδελφός ή αδελφή μας και ισότιμο μέλος τής ανθρώπινης οικογένειας. Αυτό έπομένως πού άπομένει είναι ή μετατροπή τής παραπάνω διακήρυξης σέ καθημερινή κοινωνική πρακτική, στοιχείο πού μέ τή σειρά του διαπαιδαγωγεί τούς πιστούς στήν υίοθέτηση αντίστοιχων συμπεριφορών και στάσεων.

28. Οί Προσυνοδικές Πανορθόδοξες Διασκέψεις γίνονται στήν προοπτική τής προετοιμασίας σύγκλησης τής Αγίας και Μεγάλης Συνόδου τής Όρθόδοξης Έκκλησίας.

29. Βλ. BRIA, I., ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Π. (1989). Όρθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία: Έγχειρίδιο Έραποστολικής. Κατερίνη: Τέρτιος, σσ. 161-176.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BRIA, I., ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Π. (1989). Ὁρθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία: Ἐγχειρίδιο Ἱεραποστολικῆς. Κατερίνη: Τέρτιος.
- ECUMENICAL CHRONICLE. (1969). An Ecumenical Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxi., 348-353. Geneva: WCC Publications.
- ECUMENICAL CHRONICLE (1971). Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxiii, 173-176. Geneva: WCC Publications.
- ECUMENICAL CHRONICLE. (1973). Programme to Combat Racism: 1970-1973. *The Ecumenical Review*, vol. xv., 173-176. Geneva: WCC Publications.
- GNANADASON, A. (1992). Editorial: When will we ever Learn. *Echoes: justice, peace and creation news*, n. 2, p. 3. Geneva: WWC.
- PITYANA, N., SCHULLER, M. (2002). Racism. Στὸ *Dictionary of Ecumenical Movement*. 953-955. Geneva: WCC Publications, σ. 953, Πρὸβλ. Ecumenical Chronicle (1969). An Ecumenical Programme to Combat Racism. *The Ecumenical Review*, vol. xxi, 348-353. Geneva: WCC Publications.
- RAISER, K. (1995). Τὸ Μέλλον τοῦ Οἰκουμενισμοῦ: Ἀλλαγὴ Παραδείγματος στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητῆς.
- SJOLLEMA, B. (2004). Combating Racism: A Chapter in Ecumenical History. *The Ecumenical Review*, vol. 56, n. 4, 470-479. Geneva: WCC Publications.
- VAN IJKEN, H. (2009). Churches reaffirm 40-year struggle against racism. Διαθέσιμο στὸ: <http://www.oikoumene.org/en/press-centre/news/churches-reaffirm-40-year-struggle-against-racism>.
- 1992 Los Angeles riots. Διαθέσιμο στὸ: http://en.wikipedia.org/wiki/1992_Los_Angeles_riots.
- Θεσμικὸς ρατσισμὸς. Διαθέσιμο στὸ http://wikipedia.qwika.com/en2el/Institutional_racism.
- Καينὴ Διαθήκη (2003). Πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολή, 3, 28. Ἀθήνα: Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ Ἐταιρεία.
- ΜΑΡΒΑΚΗΣ, Α. (2011). Ὁργάνωση διαδικασιῶν μάθησης στὸ Σχολεῖο. Θεσσαλονίκη: Τμῆμα Ἐκδόσεων ΑΠΘ.
- ΜΑΡΒΑΚΗΣ, Α. (2014). Στρατηγικὲς καὶ Πρακτικὲς Μάθησης. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- ΜΑΡΒΑΚΗΣ, Α., ΜΕΝΤΙΝΗΣ, Μ. (2011). Κριτικὴ Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνικὴ Ψυχολογία. Ἀθήνα: Επίκεντρο.
- ΤΣΕΤΣΗΣ, Γ. (1987). Οἰκουμενικὰ Ἀνάλεκτα: Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν. Κατερίνη: Τέρτιος.
- ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ, Γ. (2000). Ὁδηγὸς Ἀντιρατσιστικῆς Ἐκπαίδευσης. Ἀθήνα: Ἑλληνικὰ Γράμματα.
- ΤΣΙΑΚΑΛΟΣ, Γ. (2004). Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμός: Ὁρισμοί, Πλαίσιο καὶ Σημασία. Στὸ Κασσιμάτη Κ. (ἐπιμ.), *Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμός: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐμπειρία*. Ἀθήνα: Gudenberg.

- ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (1996). *Λειτουργία μετά τή Λειτουργία: Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί Θεολογίας στήν Κοινή Χριστιανική μαρτυρία γιά Δικαιοσύνη, Εἰρήνη καί ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας*. Θεσσαλονίκη: Διατριβή ἐπί Διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.
- ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (2008). *Ἡ Συμβολή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί Θεολογίας στό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά.
- ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗΣ, Σ. (2009). *Μετα-λειτουργία*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά.